

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה יא: סוף זמן קריאת שמע של שחרית וסמיכת
גאולה לתפילה כותיקין

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יא: סוף זמן קריאת שמע של שחרית וסמיכת גאולה לתפילה כותיקין

*

רקע

להשלמת סוגיית זמני קריאת שמע נעסוק בסוף זמן קריאת שמע של שחרית, ובמנהגם של ה"ותיקין".

מקורות

- א. גמ' ט: "מתני' מאימתי קורין... כיון דקבעוה רבנן בתפלה כתפלה אריכתא דמיא"
גמ' כב: משנה
גמ' כה: "ירד לטבול אם יכול לעלות כו'... עם הנץ החמה"
ב. תוס' ט: ד"ה לק"ש, כל
רי"ף ד-ה. "מתני' מאימתי קורין את שמע בשחרית... שאינו עם הנץ החמה דוקא"
תלמידי רבינו יונה ד"ה עד, ר', תניא, ומצינו, וכתב
רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א הי"א
ג. שו"ע סי' נח סע' א-ב, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר: עד שלש שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות.
[משנה ט:]

נחלקו התנאים מהו סוף זמן קריאת שמע של שחרית, רבי אליעזר¹ סובר שקורא קריאת שמע עד הנץ החמה, ורבי יהושע מתיר לקרוא עד שלוש שעות. מהמשנה [כב:] ומהגמ' שעליה [כה:] מוכח, שגם רבי יהושע מודה שעדיף לקרוא קריאת שמע כותיקין קודם הנץ החמה.

נחלקו הראשונים בהבנת העדיפות לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה:
תוס' [ט: ד"ה לק"ש], רמב"ן [מלחמות ב.] ורא"ש [סי' י'] סוברים, שזמן קריאת שמע לכתחילה הוא משיכיר את חברו ועד שלוש שעות. העדיפות לקרוא קריאת שמע קודם הנץ החמה, אינה דין בהלכות קריאת שמע אלא דין בהלכות תפילה. מצוה מן המובחר להתפלל עם הנץ החמה, וכדי לסמוך גאולה לתפילה יש להקדים לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה.

¹ במשנה לא מפורש שדין זה הוא חלק מדברי רבי אליעזר, אך כך מפורש בגמ' [כה:].

תלמידי רבינו יונה [ד: ד"ה תניא] חולקים על הראשונים הללו וסוברים, שזמן קריאת שמע לכתחילה הוא משיכיר את חברו ועד הנץ החמה [כנראה מפני שזהו זמן קימה של רוב בני האדם]. הם [ד"ה ומצינו] מוסיפים שאף לאחר הנץ החמה יש מצוה להקדים ולקרוא במהרה [גם דין זה הוא כנראה כדי לסמוך את קריאת שמע ככל האפשר לזמן קימה של רוב בני האדם].

תלמידי רבינו יונה [ד"ה תניא] מבארים שעיקר מצות תפילה הוא אחרי הנץ החמה, אך עדיף לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה מלסמוך גאולה לתפילה [וראיתם מהמשנה בדף כב:], ותיקין היו זריזים במצוות, וכדי שיוכלו לקיים מצות קריאת שמע כהלכתה, מצות תפילה כהלכתה וסמיכת גאולה לתפילה, הם הקפידו לקרוא קריאת שמע סמוך להנץ החמה ולסמוך גאולה לתפילה שאחר הנץ החמה.

הרמב"ם [פ"א הי"א] סובר כתלמידי רבינו יונה, שזמן קריאת שמע לכתחילה הוא עד הנץ החמה, אך לדעתו זמן זה מתחיל עישור שעה קודם הנץ החמה. לדעתו "ותיקין" אינם נוהגים מנהג חסידות אלא מקיימים את מצות קריאת שמע ואת מצות תפילה כהלכתן [הל' תפילה פ"ג ה"א].

שיטה נוספת בהסבר מנהגם של ותיקין היא שיטת ר"ח [מובאת ברא"ש סי' יז], המפרש את הביטוי "ותיקין היו גומרים אותה": היו קורין אותה. לדעתו מצות קריאת שמע מתחילה עם הנץ החמה, ודין "ייראוך עם שמש" שנהגו הותיקין אינו דין בתפילה אלא דין בקריאת שמע לקבל מלכות שמים עם זריחת החמה.

ניתן להביא ראיה גדולה לשיטת תלמידי רבינו יונה והרמב"ם שעיקר מצות קריאת שמע עד הנץ החמה, מהגמ' בפרק שלישי [כה:]: המשנה [כב:]: אומרת: "ירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרוא עד שלא תהא הנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לאו יתכסה במים ויקרא". הגמ' תוהה שמה המשנה כרבי אליעזר שזמן קריאת שמע עד הנץ החמה, אך דוחה זאת ומסבירה שהמשנה כרבי יהושע, וההקפדה על קריאה לפני הנץ החמה היא כותיקין.

לשיטת הרמב"ם ורבינו יונה המשנה והגמ' מתבארות היטב. עדיף לקרוא קריאת שמע בתוך המים כדי לקיים מצות קריאת שמע לכתחילה לפני הנץ החמה. לאחר שגומר לקרוא, עולה מן המים, מתלבש ועומד בתפילה. לשיטת תוס', רמב"ן ורא"ש שמקדימים קריאת שמע לפני הנץ החמה כדי לסמוך גאולה לתפילה בהנץ החמה, חייבים לומר שהוא לא רק קורא קריאת שמע בתוך המים אלא אף מתפלל שם [כך מפורש בביאור הגר"א (סי' עד ס"ב אות ד)].

לסיום, בסוגייתנו מתחדש חידוש בדין סמיכת גאולה לתפילה. עד עכשיו הבנו שסמיכת גאולה לתפילה היא חיוב גמור. גם תוס' [ט: ד"ה כל] מבינים כך ולכן הם מקשים על הגמ' האומרת: "כל הסומך גאולה לתפילה אינו נזוק כל היום כולו", מה הרבותא בסמיכת גאולה לתפילה והרי כל העולם סומכים? מתרצים התוס', שהרבותא היא לנהוג כותיקין ולסמוך גאולה לתפילה עם הנץ החמה. תלמידי רבינו יונה [ד: ד"ה תניא] אומרים: "שהותיקין, מתוך שהיו מדקדקין במצות והיו רוצים לסמוך גאולה לתפילה, היו גומרים אותה עם הנץ החמה", משמע מדבריהם שאין חיוב לסמוך גאולה לתפילה, ורק המדקדקים במצוות מקפידים על

סמיכתן. כך מפורש גם בדברי הרמב"ן [מלחמות ב.]: "צורת הגמ' מוכחת שכך היה מנהג חכמים שלא לסמוך גאולה לתפילה, שהרי אמרו: אדם גדול הוא ושמח במצות הוא זימנא חדא סמך גאולה לתפילה ולא פסק חוכא מפומיה... לפיכך לא היו סומכין גאולה לתפילה והיו משבחיין הסומך גאולה לתפילה".

סיכום

נחלקו הראשונים בסוף זמן קריאת שמע לכתחילה, ונחלקו בהבנת דין ותיקין: תוס', רמב"ן ורא"ש סוברים שזמן קריאת שמע לכתחילה עד שלוש שעות, וותיקין קיימו מצוה מן המובחר להתפלל תפילת שחרית עם שמש. תלמידי רבינו יונה סוברים שזמן קריאת שמע לכתחילה עד הנץ החמה, וזמן תפילה לכתחילה אחר הנץ החמה. לדעתם עדיף לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה מלסמוך גאולה לתפילה, וותיקין קיימו מצוה מן המובחר של סמיכת גאולה לתפילה. הרמב"ם סובר שקריאת שמע כותיקין אינה מצוה מן המובחר אלא קיום המצוה לכתחילה. הר"ח סובר שזמן קריאת שמע הוא מהנץ החמה, וותיקין מקיימים מצוה מן המובחר לקרוא קריאת שמע עם זריחת החמה.

הלכה

מכיוון שבסוגיה זו אנו מסיימים את זמני מצות קריאת שמע, נסכם את השיטות השונות ואת פסיקת ההלכה:

בקריאת שמע של ערבית מצאנו ששה זמנים: פלג המנחה, שקיעה, צאת הכוכבים, חצות, עלות השחר והנץ החמה.

פלג המנחה - רבינו תם סובר שלדעת רבי יהודה ניתן לקרוא קריאת שמע מפלג המנחה, והלכה כמותו. שאר הראשונים חולקים, ולדעתם זמן זה אינו זמן שכיבה, ולא ניתן לקרוא בו קריאת שמע.

שקיעת החמה - ר"י פוסק שניתן בשעת הדחק לסמוך על התנאים המתירים לקרוא קריאת שמע משקיעת החמה ומשעה שבני אדם נכנסים להסב סעודת שבת. לא ברור אם הוא מתיר לקרוא משקיעה ראשונה או משקיעה שנייה.

צאת הכוכבים - תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה וחכמים] מחדשים [דין זה אינו נמצא בראשון אחר] שחכמים תיקנו לקרוא לכתחילה מיד בצאת הכוכבים. השו"ע [סי' רלה סע' ג] פוסק כתלמידי רבינו יונה.

עד חצות - לכולי עלמא הקורא קריאת שמע לפני חצות הלילה, קורא קריאת שמע בזמנה.

עד עלות השחר - הגמ' [ח.]: מביאה את דברי שמואל הפוסק הלכה כרבן גמליאל, שקוראים קריאת שמע עד עלות השחר. הראשונים נחלקו אם לרבן גמליאל זמן קריאת שמע עד עלות השחר הוא לכתחילה או רק בדיעבד. הר"ף [ב. והרמב"ם] [פ"א ה"ט] סוברים שלכתחילה קוראים רק עד חצות. הרא"ש [סי' ט] והרשב"א [ט: ד"ה ובנין] סוברים שלכתחילה ניתן לקרוא עד עלות השחר. השו"ע [סי' רלה סע' ג] פוסק כר"ף וכרמב"ם. השאגת אריה [סי' ד]

פוסק כרשב"א וכרא"ש. הביאור הלכה [סי' רלה סע' ג ד"ה וזמנה] פוסק: "ובמקום הדחק כגון שהוא מלמד תורה לאחרים, אפשר דיכול לסמוך על שיטת הרא"ש ולאחר עד אחרי חצות". עד הנץ החמה - רי"ף [ב.] ורוב הראשונים: ניתן לקרוא רק בשעת הדחק, פושע אינו יוצא ידי חובתו. בעל המאור [ב.]: כל הקורא בזמן זה יוצא ידי חובתו. השו"ע פוסק כשיטת הרי"ף ורוב הראשונים.

בקריאת שמע של שחרית מצאנו ארבעה זמנים: עלות השחר, משיכיר, כותיקין, הנץ החמה.

מעלות השחר - לשיטת הרי"ף ורוב הראשונים, הקורא בזמן זה יוצא בדיעבד ידי חובתו. לדעת בעל המאור הקורא בזמן זה אינו מקיים מצות קריאת שמע כלל. השו"ע פוסק כשיטת הרי"ף.

משיכיר את חברו - לדעת הרמב"ן, תלמידי רבינו יונה והרא"ש משעה זו ניתן לקרוא קריאת שמע לכתחילה. לדעת הרמב"ם אין משמעות לזמן זה. השו"ע [סי' נח סע' א] פוסק כשיטת הרמב"ן, תלמידי רבינו יונה והרא"ש.

כותיקין [עישור שעה קודם הנץ] - רי"ף ורמב"ם: הרוצה לקרוא קריאת שמע לכתחילה חייב לקרוא בזמן זה. תוס' ורמב"ן: קריאה כותיקין היא מצוה מן המובחר. השו"ע [שב] פוסק כדעה אחרונה זו.

אחרי הנץ החמה - לדעת הרי"ף, הרמב"ם ורבינו יונה קריאת שמע אחרי הנץ היא בדיעבד. לדעת התוס' הרמב"ן והרא"ש קריאת שמע לאחר הנץ היא לכתחילה. לדעת ר"ח ובעל המאור זמן קריאת שמע הוא רק לאחר הנץ החמה. השו"ע [סי' נח סע' א] פוסק כשיטת התוס' והרמב"ן, והמשנה ברורה [סק"ג] מביא את דברי הגר"א בשנות אליהו, שלכתחילה אסור להתאחר עד סוף שעה שלישית.